

مدیریت مالکیت فکری در صنعت نفت

سید کامران باقری*

ناصر باقری مقدم**

امیر شفیعی علویجه***

در سال‌های اخیر، شکل‌گیری شرکت‌های صاحب نام طراحی و مهندسی در درون صنعت نفت، گام بلند دیگری در راه ارتقاء توان تکنولوژی این صنعت بوده است. اما علی‌رغم تمامی این دستاوردهای درخشان، ورود به جرگه صاحبان تکنولوژی مستلزم ورود قدرتمند به عرصه «تحقیق و توسعه» است. ناگفته پیداست که کسب ارزش افزوده بالاتر و دستیابی به توان رقابت بین‌المللی در این صنعت، بدون توان خلق تکنولوژی‌های جدید و برتر امکان پذیر نمی‌باشد. اما تحقق این هدف مستلزم فراهم آوردن توانمندی‌ها و ساز و کارهای به مراتب پیچیده‌تری است که اغلب در فضای صنعت نفت ایران ناشناخته و مبهم است.

یکی از مهم‌ترین ساز و کارهای ورود به جرگه خلق تکنولوژی، «حقوق مالکیت فکری» است. به عبارت دیگر بخش عمده‌ای دارایی شرکت‌های صاحب تکنولوژی از جنس دانش و اطلاعات دیگر مصادیق دارایی‌های غیر فیزیکی است و ثروت‌آفرینی این شرکت‌ها نیز تا حد زیادی ریشه در همین دارایی‌های غیر فیزیکی یا «فکری» دارد. مطالعه نشان می‌دهد که در حدود ۸۰ درصد ارزش شرکت‌های فعال در صنعت انرژی از جنس دارایی‌های فکری هستند. [۱] اما سازوکار اعمال مالکیت بر این بخش مهم و عمده از دارایی شرکت‌ها، همان حقوق مالکیت فکری است. به عبارت دقیق‌تر، بدون تسلط بر پیچیدگی‌های «مدیریت مالکیت فکری» ورود به عرصه صاحبان تکنولوژی غیر ممکن است.

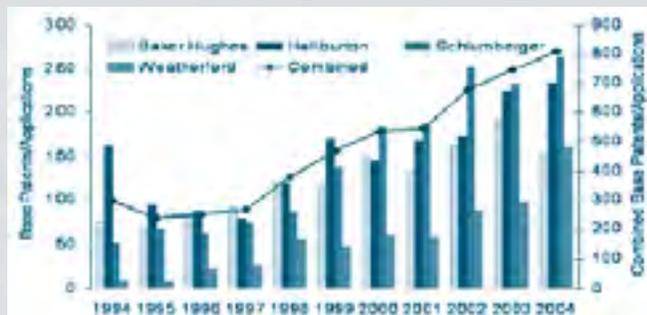
مصادیق دارایی‌های فکری

مهمترین مصادیق دارایی‌های فکری عبارتند از: اختراع، علامت تجاری، طرح صنعتی، کپی‌رایت، اسرار تجاری، طرح‌های ساخت مدارهای یکپارچه و نشانه‌های جغرافیایی. در ادامه برخی از این مصادیق به طور بسیار خلاصه معرفی می‌شوند.

الف- اختراع: حق اختراع ثبت شده یا پتنت حقیقی است که توسط دولت به مخترع داده می‌شود تا به واسطه آن دیگران را از ساخت، استفاده، فروش و واردات موضوع اختراع تا زمان محدودی منع کند.

این زمان در اکثر کشورهای دنیا می‌تواند تا ۲۰ سال بعد از ارائه تقاضانامه ثبت باشد. [۲]

در صنعت نفت از انواع و اقسام تکنولوژی‌های پیشرفته استفاده می‌شود که بسیاری از آنها را می‌توان به عنوان دستگاه‌ها، قطعات یا فرآیندها (و یا حتی نرم‌افزارهای کاربردی صنعتی) به ثبت رساند. در شکل (۱) روند ثبت اختراعات در چند شرکت ارائه‌کننده خدمات تخصصی در صنعت نفت آمده که بسیار آمار قابل توجهی است [۳]. جالب است بدانیم که در اختراعات ثبت شده شرکت IFP فرانسه تا

شکل ۱ - تعداد اختراعات ثبت شده شرکت‌های مختلف نفتی

تجاری می‌توان بر حمایت از کد مرجع نرم‌افزارهایی که قابل ثبت به عنوان اختراع نیستند و منتشر هم نمی‌شوند استفاده کرد [۲].

اهمیت حقوق مالکیت فردی در صنعت نفت ایران

با عنایت به روند تحولات صنعت نفت، ضرورت بهره‌گیری از مدیریت صحیح بر دارایی‌های فکری و استفاده هوشمندانه از این ابزار قدرتمند بیش از هر زمان دیگری خودنمایی می‌کند. در گذشته، محیط بسته بازارهای داخلی و قوانین نه‌چندان مناسب مالکیت فکری کشور بگونه‌ای بود که کمتر شرکت‌ها را به رعایت حقوق مربوطه ملزم می‌کرد. اما با توجه به قوانین جدید کشور در حوزه حقوق مالکیت صنعتی که اخیراً در مجلس شورای اسلامی به تصویب رسیده و همچنین پیوستن کشور به توافقنامه‌ها و معاهدات بین‌المللی (از جمله توافقنامه همکاری‌های ثبت اختراع و معاهده مادرید)، چنین به نظر می‌رسد که صنعت نفت کشور به زودی با شرایطی بسیار متفاوت (حتی برای فعالیت در بازارهای داخلی) روبه‌رو خواهد شد و مطمئناً هنوز توانمندی‌های لازم برای مواجهه با شرایط جدید را در خود ایجاد نکرده است.

از سوی دیگر باید به یاد داشته باشیم که در چشم انداز صنعت نفت ایران در افق سال ۱۴۰۴، دستیابی به مقام اول فناوری در سطح منطقه هدف گرفته شده است. بی‌شک بدون فراهم آوردن زیر ساخت‌ها و توانمندی‌های مدیریت حرفه‌ای مالکیت‌های فکری، امکان اعمال مالکیت بر دستاوردهای تحقیقاتی و تکنولوژی‌های توسعه یافته داخلی وجود ندارد و تجاری‌سازی آنها در درون و خارج از کشور وجود نخواهد داشت و چه بسا عدم آگاهی از ظرفیت‌های مربوطه، باعث پرداخت غرامت‌های سنگین و یا تعطیلی واحدهای تولیدی این صنعت شود.

مدیریت مالکیت فردی

در بررسی وضعیت مدیریت مالکیت فکری باید میان این کارکردها در سطح بنگاهی، در سطح صنعت و در سطح ملی تفاوت قائل شد. در سطح کارکردهای مدیریت مالکیت فکری به‌گونه‌ای است که در نهایت بتواند حداکثر انحصار تجاری، آزادی در عمل تولیدی و در آمد حق امتیاز (حق لیسانس) را برای بنگاه در پی داشته باشد [۷].

از جمله این کارکردها می‌توان به موارد ذیل اشاره کرد:

- برنامه‌ریزی و اجرای سیاست‌های بنگاه در حوزه مالکیت فکری؛
- ارائه مشاوره و اعلام نظر در خصوص موضوعات استراتژیک در حوزه مالکیت فکری؛
- برنامه‌ریزی و ارائه مشاوره در خصوص کسب حقوق در راستای استراتژی مالکیت فکری و انجام اقدامات متقابل و پیشگیرانه در قبال حقوق دیگر شرکت‌ها؛

انتهای سال ۲۰۰۶ میلادی برابر ۱۲۶۵۲ مورد بوده است [۴]. این بدان معناست که بخش مهمی از تکنولوژی‌های صنعت نفت که حاصل تحقیقات این شرکت‌ها بوده توسط آنها ثبت شده و حقوق انحصاری آنها را در اختیار دارند و بهره‌گیری از آنها فقط با مجوز آنها امکان‌پذیر است.

ب- علائم تجاری: علامت تجاری نشانه‌ای است که کالا و خدمات یک مؤسسه یا تولیدکننده را از کالا و خدمات هم‌صنفان و رقبا متمایز و جدا می‌سازد و شرکت‌ها را تشویق می‌کند که کالاهای با کیفیت بالا تولید کنند که این خود باعث رونق اقتصاد می‌گردد [۵]. دوره حمایت از علامت تجاری ثبت شده ۱۰ سال است که بدون هیچ‌گونه محدودیتی قابل تمدید است. مطمئناً علایم تجاری نقش بسیار مهمی در حمایت از نام و نشان شرکت‌های فعال در صنعت نفت و خدمات و محصولات آنها ایفاء می‌کند. همین علائم در گذر زمان به یکی از دارایی‌های مهم شرکت‌ها تبدیل می‌شوند و نقش مهمی در عملکرد تجاری آنها ایفاء می‌کنند. برای مثال فقط یکی از علائم تجاری شرکت شل در سال ۲۰۰۶ معادل ۳/۴ میلیارد دلار ارزش‌گذاری شده است [۶].

ج - کپی‌رایت: منظور از کپی‌رایت حقوقی است که به خالقان آثار بدیع داده می‌شود و حق انحصاری بهره‌گیری اقتصادی از این آثار به موجب همین حقوق به خالق اثر داده می‌شود. معمولاً برای کسب حقوق کپی‌رایت نیازی به ثبت آثار مربوطه نیست و این آثار بعد از این که تجسم خارجی یافتند خود به خود تحت حمایت قانونی قرار می‌گیرند. این حمایت معمولاً تا ۵۰ تا ۷۰ سال بعد از مرگ خالق اثر ادامه می‌یابد.

کپی‌رایت حوزه‌های کاربردی دارد که از جمله مهم‌ترین آنها می‌توان به کتاب‌ها، مقالات، دستورالعمل‌ها و برنامه‌های کامپیوتری اشاره کرد البته همانگونه که بعداً تشریح می‌شود، در موارد خاصی می‌توان نرم‌افزارها را به عنوان اختراع ثبت کرد. از حقوق کپی‌رایت می‌توان جهت حمایت از برخی بانک‌های اطلاعاتی و نقشه‌ها (نظیر آنچه حاصل شبیه‌سازی سه بعدی و چهاربعدی لرزه‌نگاری D۳ است) استفاده کرد.

د - اسرار تجاری: اسرار تجاری به هر گونه اطلاعات محرمانه اطلاق می‌شود که واجد ارزش تجاری باشد. بنابراین دانش فنی یا فرایندهای محرمانه شرکت‌ها در این دسته قرار می‌گیرند. روش حمایت از اسرار تجاری عمدتاً از طریق محرمانه نگه‌داشتن آنهاست.

اسرار تجاری در صنعت نفت از اهمیت فوق‌العاده‌ای برخوردار است. خصوصاً با توجه به ضعف کپی‌رایت در حمایت از برخی بانک‌های اطلاعاتی، این اهمیت بسیار پررنگ‌تر می‌شود. از اسرار

۲- سیاست‌های خاص برای کمک به شرکت‌های صنعت در حوزه مالکیت فکری

مهمترین کارکردهای این گروه عبارتند از: الف - تخصیص یارانه به خدمات مشاوره تخصصی حقوق مالکیت فکری؛ ب- حمایت از برنامه‌های آشنا سازی مدیران و کارشناسان این شرکت‌ها با حقوق مالکیت فکری؛ و - تأمین کل یا بخشی از هزینه‌های ثبت بین المللی اختراعات و علائم تجاری.

۳- کمک به تجاری سازی اختراعات ثبت شده

مهمترین کارکردهای این گروه عبارتند از: الف- ارائه یارانه به خدمات مشاوره تجاری سازی؛ ب - پرداخت بخشی از حق امتیاز در تبادلات تکنولوژی؛ ج- تشویق شرکتها و مخترعینی که اختراعاتشان را تجاری می کنند. د- معرفی گسترده اختراعات تجاری شده صنعت.

۴- کمک به پرورش نیروی انسانی متخصص در حوزه مالکیت فکری
مهمترین کارکردهای این گروه عبارتند از: الف - کمک به شرکت افرادی از صنعت در دوره‌های آموزشی تخصصی ب- ارائه یارانه به برنامه‌های آموزشی شرکت‌ها در حوزه حقوق مالکیت فکری

۵- حمایت از انجام تحقیقات در حوزه مالکیت فکری

مهمترین کارکردهای مطرح در این گروه عبارتند از: الف- تخصیص بودجه تحقیقاتی جهت آسیب شناسی مدیریت مالکیت فکری در شرکت‌ها و در سطح صنعت؛ ب - تخصیص بودجه تحقیقاتی برای بررسی روند تحولات در حوزه مالکیت فکری و تأثیر آن بر صنعت .

۶- ارتقاء مدیریت مالکیت فکری در دانشگاه‌ها و مراکز تحقیقات زیر مجموعه صنعت

مهمترین کارکردهای مطرح در این گروه عبارتند از: الف - کمک به ایجاد واحد مدیریت مالکیت فکری در دانشگاه‌ها و مراکز تحقیقاتی صنعت؛ ب - رفع موانع سازمانی و تشکیلاتی برای شکل گیری واحدهای مالکیت فکری در صنعت.

۷- ارتقاء بهره‌گیری از اطلاعات اختراعات دیگران

مهمترین کارکردهای این گروه عبارتند از: الف - حمایت از توسعه، نگهداری و به روز رسانی بانک اطلاعاتی از اختراعات ثبت شده مرتبط با صنعت؛ ب- حمایت از انتشار اطلاعات اختراعات ثبت شده مرتبط با صنعت از طریق یک وب سایت اینترنتی؛ ج- حمایت از چاپ نشریه اطلاع رسانی اختراعات ثبت شده صنعت؛ د- تأمین هزینه دوره‌های آموزشی برای آشنایی با نحوه جستجو و تحلیل اطلاعات اختراعات؛ ه- تأمین هزینه‌های پروژه‌های تحلیل پتنت در ارتباط با تکنولوژی‌های اولویت دار صنعت.

۸- مشارکت در تحولات ملی و فراملی در حوزه مالکیت فکری

مهمترین کارکردهای این گروه عبارتند از: الف- تشکیل تیمی از خبرگان صنعت در حوزه مالکیت فکری و حمایت از مشارکت و

رسیدگی به درخواست‌های ثبت اختراع؛

- ثبت اختراعات و بهره‌گیری از آنها؛

- مدیریت حفظ حقوق اختراعات ثبت شده؛

- اقدام بر علیه اختراعات ثبت شده دیگر شرکت‌ها؛

- تشویق مخترعان ؛

- هدایت و ارائه مشاوره به واحدهای تحقیقاتی، توسعه‌ای، طراحی، فروش و غیره؛

- کسب حقوق لازم برای توسعه تکنولوژی؛

- انجام اقدامات لازم برای به حداقل رساندن ریسک نقض پتنت‌های دیگر شرکت‌ها؛

- ارزیابی و حمایت قانونی از داشتن فنی و نرم افزارهای بنگاه؛

- تحلیل اطلاعات پتنت خود شرکت و اطلاع‌رسانی در مورد روند حرکت و عملکرد شرکت و رقبا در حوزه تکنولوژی به مدیران؛

- تهیه و ارائه اطلاعات فنی در خصوص محصولات جدید، تحقیقات جدید و حقوق مالکیت فکری [۹].

از سوی دیگر، کارکردهای مدیریت مالکیت فکری در سطح صنعت و ملی که معمولاً توسط دولت‌ها یا شرکت‌ها و سازمان‌های دولتی انجام می‌شوند، در نهایت ارتقای خلق، کسب و تجارت سازی انواع دارایی‌های فکری در شرکت‌ها و سازمان‌های زیر مجموعه آن صنعت را دنبال می‌کنند تا بدین طریق بر توان تکنولوژی و در نتیجه توان رقابت بین المللی آن صنعت بیافزایند.

این کارکردها در کشورهایی که آشنایی بنگاه‌ها و سازمان‌ها با «مدیریت مالکیت فکری» ناکافی است، از اهمیت و تأثیرگذاری بسیار زیادی برخوردارند. به همین علت بررسی این کارکردها در صنعت نفت ایران به عنوان محور اصلی این تحقیق مورد توجه جدی قرار گرفت. این کارکردها در ادامه به اختصار معرفی شده‌اند.

کارکردهای مدیریت دارایی‌های فکری در صنعت

کارکردهای مدیریت مالکیت فکری در سطح صنعت را می‌توان به ۸ گروه زیر طبقه‌بندی نمود:

۱ - فرهنگ سازی و ارتقای آشنایی با اهمیت حقوق مالکیت فکری

مهمترین کارکردهای مطرح در این گروه عبارتند از: الف - حمایت از برگزاری کارگاه‌های آموزشی، سمینارها و همایش‌های تخصصی مالکیت فکری ؛ ب- حمایت از برگزاری نمایشگاه‌های اختراعات مرتبط با صنعت نفت؛ ج- حمایت از تألیف و انتشار کتب و نشریات تخصصی مالکیت فکری؛ د - ایجاد مکانیزمی برای ارتقای شغلی مخترعان برتر؛ ه- تشویق و بزرگداشت سالیانه مخترعان برتر صنعت ؛ و - حمایت از راه‌اندازی و فعالیت وب سایت‌های تخصصی مالکیت فکری .

– آشنایی عمومی مدیران صنعت با مصادیق و اهمیت حقوق مالکیت فکری بسیار کم است.

البته بدیهی است که به دلیل فضای محدود این مقاله، تنها به ذکر فعالیت‌های مهم و انجام شده اکتفا شد و فعالیت‌های در دست تهیه، پایان نیافته، غیر مرتبط، غیر ضروری و غیر مستند حذف شده است.

نتیجه‌گیری و پیشنهادات

صنعت نفت ایران در پی ورود به جمع صاحبان و توسعه دهندگان تکنولوژی‌های پیشرفته صنعت نفت است و در این مسیر چاره‌ای جزء مجهز شدن به دانش، تخصص‌ها و زیر ساخت‌های توسعه تکنولوژی ندارد و مطمئناً یکی از مهمترین آنها، تسلط بر دانش و ابزارهای «مدیریت مالکیت فکری» است. از سوی دیگر، در صورت ادامه شرایط کنونی صنعت در قبال حقوق مالکیت فکری، در آینده نزدیک تحولات ملی و بین‌المللی در حوزه حقوق مالکیت فکری بدنه صنعت نفت کشور را غافل‌گیر خواهد کرد. لذا بجاست که نهادهای سیاستگذار توسعه تکنولوژی در این صنعت، رویکردی فعال در انجام کارکردهای «مدیریت مالکیت فکری» در سطح صنعت اتخاذ کنند و بدین طریق زمینه را برای مدیریت حرفه‌ای مالکیت فکری در بنگاه‌ها و سازمان‌های زیر مجموعه این صنعت فراهم آورند.

همچنین به نظر می‌رسد که این نهادها باید در سه حوزه «کمک به پرورش نیروی انسانی متخصص در حوزه مالکیت فکری»، «فرهنگ سازی و ارتقای آشنایی با اهمیت حقوق مالکیت فکری» و «ارتقاء بهره‌گیری از اطلاعات اختراعات دیگران» اقدامات جدی و فوری به عمل آورند، زیرا نتایج اقدام در دو حوزه اول بعد از چندین سال نتایج مثبت خود را نمایان خواهد ساخت و در بهره‌گیری از اقدام سوم در جهت مهندسی معکوس تکنولوژی‌های خارجی و کاهش شکاف تکنولوژی نوعی محدودیت زمانی وجود دارد (به عبارت دیگر در آینده‌ای نه چندان دور راه مهندسی معکوس اختراعات ثبت شده دیگران در ایران مسدود خواهد شد.

در نهایت به نظر می‌رسد که اقدامات ارزشمند پیش‌روی «پژوهشگاه صنعت نفت» و «شرکت پژوهش و فناوری پتروشیمی» در حوزه مدیریت مالکیت فکری نیاز به حمایت، تشویق و تقویت داشته باشد.

منابع:

- 1.R. Parr (2007), "IP Licensing", Published by John Wiley & Sons, Inc., Hoboken, New Jersey.
2. Kinsella N.S. (1998), "Intellectual property as assets in the Oil & Gas Industry: what are patents, copyrights, trademarks, and trade secrets, and how do you protect them?", South Texas College of Law, 11th Annual Oil & Gas Law Institute, August 6-7, 1998
- 3.Neal W.H. et al, "Oil & Gas Technology Development", Working Document of the NPC Global Oil & Gas Study, July 18, 2007
- 4."IFP Annual report 2006", available at www.ifp.fi
- ۵- سید حسین میرحسینی، «مقدمه‌ای بر حقوق مالکیت معنوی»، نشر میزان، تهران، ۱۳۸۳
- 6." The 100 top Brands", Business Week, August 6, 2007
- 7.Herstatt C. et al, "Management of Technology and Innovation in Japan", Springer-Verlag, Berlin 2006
- ۸- سید کامران باقری و جواد محبوبی، «اهمیت ثبت و تحلیل پتنت برای مؤسسات تحقیقاتی کشورهای در حال توسعه»، ۱۳۸۴
- 9."Intellectual Property Management in Enterprises", Asia-Pacific Industrial Property Center, 1999

تأثیرگذاری آنها بر تحولات ملی مرتبط و حمایت از منافع صنعت در تحولات فراملی حوزه مالکیت فکری.

روش تحقیق

در این تحقیق، مصادیق دارایی‌های فکری و اهمیت آنها در صنعت نفت و همچنین کارکردهای مدیریت مالکیت فکری در سطح بنگاهی و در سطح صنعت از طریق تحقیق کتابخانه‌ای شناسایی و معرفی گردید. سپس برای بررسی وضعیت کنونی مالکیت فکری در صنعت نفت، از روش مصاحبه به صورت نیمه‌ساختار یافته استفاده شد. به این ترتیب که سؤالات کلی در زمینه ۸ گروه از کارکردهای مدیریت دارایی‌های فکری در سطح صنعت استخراج گردیدند این سؤالات به نحوی طراحی شدند که اولاً محدودیتی برای مصاحبه شونده ایجاد نکنند و مصاحبه شونده بتواند موارد و اطلاعات مرتبط را بصورت جامع و کامل گزارش نماید. در ادامه سازمان‌های خاصی در صنعت نفت به منظور مصاحبه انتخاب شدند. انتخاب این سازمان‌ها به نحوی صورت پذیرفت که بتواند تصویر مناسبی از وضعیت کنونی کل صنعت نفت در حوزه مدیریت مالکیت فکری ارائه کند. این سازمان‌ها که بیشترین نزدیکی را با حوزه توسعه فناوری صنعت نفت دارند عبارتند از: الف- پژوهش و فناوری شرکت ملی نفت؛ ب- پژوهش و فناوری شرکت ملی گاز؛ ج- شرکت پژوهش و فناوری پتروشیمی؛ د- پژوهش و فناوری شرکت پخش و پالایش فرآورده‌های نفتی؛ ه- دانشگاه صنعت نفت؛ و- پژوهشگاه صنعت نفت؛ ز- اداره کل پژوهش وزارت نفت. در این میان فقط پرسشنامه پژوهش و فناوری شرکت پخش و پالایش فرآورده‌های نفتی بی‌پاسخ ماند. در نهایت اطلاعات دریافتی مورد توجه و تحلیل قرار گرفت.

نتایج تحقیق

مهمترین نتایج این تحقیق را می‌توان چنین برشمرد:

- اگر چه اولین مورد ثبت اختراع این صنعت به سال ۶۵ باز می‌گردد، اما اولین جرقه‌های «مدیریت مالکیت فردی» در این صنعت با شکل‌گیری واحد مالکیت فکری در سال ۸۱ در پژوهشگاه صنعت نفت شکل می‌گیرد. (به ترتیب ۵ و ۴۴ مورد ثبت اختراع)
- از میان شرکت‌های تابعه وزارت نفت تنها «پژوهشگاه صنعت نفت» و «شرکت پژوهش و فناوری پتروشیمی» نگاهی جدی به مقوله حقوق مالکیت فکری داشته‌اند. پژوهشگاه با ثبت ۹۲ اختراع داخلی و ۷۵ مورد ثبت اختراع خارجی و شرکت پژوهش و فناوری پتروشیمی با ۴۴ مورد ثبت اختراع داخلی و ۷ مورد خارجی تا زمان پاسخگویی به پرسشنامه‌ها (که عمدتاً مربوط به سه سال اخیر می‌باشند) ورود جدی به مقوله کسب حقوق مالکیت فکری داشته‌اند.
- علی‌رغم مشکلات و کاستی‌های موجود، صنعت نفت پیش‌تاز عرضه «مدیریت مالکیت فکری» در میان کل صنایع کشور به‌شمار می‌رود.
- کارکردهای بنگاهی مدیریت مالکیت فکری بیش از همه در «پژوهشگاه صنعت نفت» و با نسبت کمتری در «شرکت پژوهش و فناوری پتروشیمی» انجام می‌شود.
- دانشگاه صنعت نفت هنوز به این حوزه مدیریت مالکیت فردی وارد نشده است.
- حتی یک وکیل ثبت اختراعات برای این صنعت تربیت نشده است و کارکنان پژوهشگاه صنعت نفت و شرکت پژوهش و فناوری پتروشیمی با آموزش‌های بسیار محدود و با اتکا به «خودآموزی» در این حوزه عمل می‌کند و تا کنون هیچ اقدام اساسی جهت تربیت متخصصین صنعتی در حوزه مالکیت صورت نگرفته است.